

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ДО МАТЕРИНСТВА ЯК ЧИННИК ПОДАЛЬШИХ ВЗАЄМИН МАТЕРІ ТА ДИТИНИ

У статті досліджується модель формування психологічної готовності до материнства, виділяються показники, які в сукупності можуть відображати її рівень і слугувати підставою для прогнозу ефективності подальшої материнської поведінки. При цьому об'єкт-суб'єктна орієнтація на дитину, яка ще не народилася, розглядається як основний чинник у структурі психологічної готовності до материнства та визначає подальшу материнську поведінку й особливості психічного розвитку дитини.

Ключові слова: показники психологічної готовності до материнства, материнська поведінка, психічний розвиток, «відношення як до суб'єкта», «відношення як до об'єкта», материнство.

In the article the model of forming of psychological readiness is investigated to maternity, indexes which in an aggregate can represent its level and serve as foundation for the prognosis of efficiency of subsequent maternal conduct are selected. Thus object – a subject orientation is in attitude toward a child which was yet unparous examined as a basic factor in the structure of psychological readiness to maternity and determines a subsequent maternal conduct and features of psychical development of child.

Keywords: indexes of psychological readiness to maternity, maternal conduct, psychical development, «relation, as to the subject», «relation as to the object», mothering.

Проблеми, пов'язані з розвитком дитячо-батьківських взаємин, останніми роками стають дедалі актуальнішими. Дослідження психологів показують, що взаємини дитини з оточенням, і насамперед з матір'ю, у перші роки життя мають надзвичайно важливе значення для її подальшого особистісного розвитку та психічного здоров'я. Вивчення материнства на етапі вагітності, пологів та дитинства, психотерапевтична робота з батьками, а надалі з немовлятами розвивається у руслі психоаналізу з другої чверті минулого століття (А. Фрейд, Дж. Боулбі, Э. Еріксон, До. Хорні, М. Кляйн, Д. Віннікотт, С. Фанті, М. Марконе). З середини минулого століття у трансперсональній психології зародився і розвивається напрям під назвою «перинатальна психологія» (С. Гроф, Ф. Лейк, А. Хантер). Більшість робіт російських психологів з цієї тематики мають дослідницький характер і направлені на розробку методів діагностики різних аспектів материнської сфери у віковій психології (Е. О. Смірнова, С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Ю. І. Шму-

рак, О. В. Баженова, Е.І. Захарова, Е. І. Ісеніна), онтогенетичної концепції материнства Г. Г. Філіппової, біопсихосоціальної концепції дев'ятого материнства В. І. Брутмана.

Нагромадивши різноманітні підходи до вивчення «материнства» (mothering), сучасна психологічна наука досліджує готовність до неї в різних аспектах: виділяються значимі особистісні характеристики майбутньої матері [2], розробляються опитувальники, що з'ясовують ставлення батьків до дитини, яка ще не народилася [9]; вивчаються чинники, що впливають на материнську поведінку [1; 2; 9; 12]; проводяться соціологічні дослідження пізнього материнства та материнства неповнолітніх [3]; відстежуються чинники виникнення ризику патології дитини у зв'язку з соціальними та психічними аномаліями матерів [7]; вивчається філогенетичний аспект [12].

Визнаючи значний вклад цих наукових пошуків у розвиток теорії та практики перинатальної психології, слід зауважити, що на сьогоднішній день не достатньо робіт, які б відображали систематичне дослідження зв'язку готовності до материнства, реальної материнської поведінки та розвитку дитини. Тому питання про провідні чинники, що забезпечують цей зв'язок, залишається відкритим, що й зумовило вибір предмета нашого дослідження.

Метою статті є визначення показників та створення теоретичної моделі формування психологічної готовності до материнства.

Психологи давно звернули увагу на важливість ранніх дитячих переживань, на їхній вплив на подальше життя людини. Так, Зігмунд Фрейд виділив і назвав ранню стадію у житті дитини оральною [13]. Услід за його працями почала швидко розвиватися психологія дитинства. Психоаналітик доктор Сильвіо Фанті у книзі «Мікропсихоаналіз» висловлює думку про те, що джерела всіх проблем людини сягають своїми коріннями задовго до народження. Стосунки між матір'ю і дитиною в період вагітності він назвав «внутріутробною війною», яка закінчується після народження дитини і може поновитися з новою силою, якщо мати наносить образи своїй дитині [11].

Твердження, що психіка бере свій початок задовго до народження дитини, знаходить своє віддзеркалення у працях Дональда Віннікотта. У книзі «Маленькі діти та їх матері» автор говорить про важливість для матері періоду вагітності [5]. В аналізі Віннікотт звертається до моменту виникнення психіки, коли «мозок як орган вже дає змогу реєструвати досвід, що переживається, збирати дані, сортувати явища і класифікувати їх. Таке слово, як «фрустрація», вже має сенс: дитина здатна утримувати в думці ідею, що щось очікувалося, але повною мірою не виконалося. В світлі подібних теоретичних міркувань можна допустити факт існування

людської особи до народження» [5, 123]. Віннікотт визнає спірність цього положення, але він переконаний у його правильності. У своїх працях вказує на важливість періоду вагітності. Учений вважає: якщо про жінку достатньо піклується чоловік або держава, то до часу появи дитини на світ мати готова діяти, прекрасно знаючи потреби дитини. Цьому, на його думку, не можна навчити. Мати відчуває: немовля треба взяти на руки або покласти, не чіпати або перевернути. Він намагається проаналізувати, чому інколи мати не може бути «звичайною відданою матір'ю».

Маргарет Мід також вважає, що материнська турбота й прихильність до дитини глибоко закладені в реальних біологічних умовах зачаття і виношування, пологів і годування грудьми [10]. Лише складні соціальні установки можуть повністю подавити їх.

Однією з найбільш важливих і оригінальних ідей вітчизняної психології є позиція Л. С. Виготського, яка полягає в тому, що джерело психічного розвитку є не всередині дитини, а в її стосунках з дорослим. Згідно з позицією ученого, соціальний світ і дорослі не протистоять дитині і не перебудовують її природу, але є органічно необхідною умовою її людського розвитку. Дитина не може жити і розвиватися поза суспільством, вона спочатку включена в суспільні стосунки, і чим молодша дитина, тим більш соціальною істотою вона є [4].

Вочевидь, що таке розуміння процесу психічного розвитку висуває на перший план роль спілкування з дорослим. Проте процес інтеріоризації зовнішніх засобів розглядався і самим Л. С. Виготським, і його послідовниками незалежно від характеру взаємин й взаємодії дитини з дорослим. Дорослий виступав як абстрактний і формальний носій знаків, сенсорних еталонів, інтелектуальних операцій, правил поведінки, тобто як посередник між дитиною і культурою, але не як жива конкретна людина. Незважаючи на загальне визнання ролі спілкування з дорослим у психічному розвитку дитини, сам процес спілкування не досліджувався у рамках культурно-історичного підходу.

Цей пробіл був заповнений в дослідженнях М. І. Лисіної, яка, з одного боку, спиралася на концепцію Л. С. Виготського, а з іншого, – стала засновником оригінальної і самоцінної наукової школи. Вона принесла у вітчизняну психологію новий предмет – спілкування дитини з дорослим – і новий підхід до його наукового дослідження. Ініціатором цього напрямку став учитель М. І. Лисіної – А. В. Запорожець (який, зі свого боку, був безпосереднім учнем і соратником Л. С. Виготського). Він запропонував Маї Іванівні досліджувати живу реальність спілкування, а не його фактичний результат. Питання, яке він поставив: що відбувається між матір'ю і дитиною, і яким чином у результаті їхньої взаємодії здійснюється передача культурних норм?

Вочевидь, це питання безпосередньо витікає з концепції Л. С. Виготського і є її конкретизацією. М. І. Лисіна була готова до такої постановки питання, оскільки це збіглося з її власними інтересами.

Дослідження, виконані в школі М. І. Лисіною, переконливо довели, що найважливішу роль у психічному й особистісному розвитку дитини відіграє її спілкування з дорослими людьми [8]. У концепції вченої під спілкуванням розуміється така взаємодія між людьми, при якій адресатом взаємодії виступає інша людина, тобто особистісно-орієнтована взаємодія.

Зіставлення особливостей спілкування дорослих з немовлятами в будинках дитини і в сім'ях дало змогу виділити якісну відмінність в їхній взаємодії і відповідну відмінність щодо неї. Ця відмінність була позначена в термінах «ставлення як до суб'єкта» і «ставлення як до об'єкта» [8]. Той чи інший тип відношення, проєктуючись на взаємодію дорослого з дитиною, визначає характер спілкування між ними. Лише при ставленні дорослого до дитини як до суб'єкта реалізується особистісно-орієнтоване спілкування. При цьому створюються найсприятливіші умови для формування у немовляти позитивного самовідчуття, переживання себе як джерела активності та у кінцевому результаті, – для загального психічного розвитку. При об'єктному ставленні дорослого у дитини не формується позитивне самовідчуття, вона стає пасивною, її подальший розвиток затримується і спотворюється [2].

Зважаючи на сказане, *психологічна готовність до материнства* розглядається нами як специфічне особистісне утворення, стрижневим складником якого є об'єкт-суб'єктна орієнтація на дитину, яка ще не народилася. Ми передбачаємо, що і стосунки проєктуються після народження дитини в реальну материнську поведінку і визначають її ефективність.

Дані теоретичного аналізу літературних джерел свідчать, що материнське ставлення не виникає одночасно і відразу після народження дитини, а проходить цілий шлях становлення. Індивідуальний онтогенез материнства вивчала Галина Григорівна Філіппова [12]. Ми підтримуємо думку вченої, що мотиваційна основа материнської поведінки людини формується впродовж всього життя, зазнаючи впливу як сприятливих, так і несприятливих чинників. Відповідно, рівень психологічної готовності до материнства визначається сумарним ефектом дії цих чинників до того моменту, коли жінка стає матір'ю. Не претендуючи на виявлення всіх значимих для формування материнської поведінки етапів та чинників, ми спробували вичленувати найістотніші з них і використовувати при виділенні показників рівня психологічної готовності до материнства.

Найважливіший, на наш погляд, етап – це перші роки життя. Про значення раннього досвіду взаємодії з матір'ю у формуванні батьківської пове-

дінки багатьох видів тварин та особливо приматів переконливо свідчать дані етологів. Щодо людини, ми можемо інтерпретувати роль раннього комунікативного досвіду так. Виходячи з концепції М. Лисіної, основи особистості, ставлення людини до світу та до себе самої закладаються з перших днів життя у спілкуванні з близькими дорослими. Перше особистісне утворення, що формується у спілкуванні, може розглядатися і як перший вклад у становлення майбутньої батьківської поведінки. Якщо досвід спілкування з близькими дорослими був позитивним, це означає, що стартові умови для формування суб'єктного ставлення до інших людей були сприятливими, і основа для формування суб'єктного ставлення до своєї дитини закладена. Ми вважаємо, що про характер раннього комунікативного досвіду, отриманого майбутньою матір'ю в спілкуванні з близькими дорослими, можна судити, аналізуючи афектні сліди, залишені в її перших спогадах про себе і батьків, про їхній стиль виховання, про свої прихильності. Якщо батьки були ласкаві, спілкування з ними залишило в пам'яті жінки яскравий слід, якщо була сильна прихильність до матері або інших родичів, значить, в ранньому дитинстві жінка мала сприятливий досвід емоційного спілкування, що ставить її у вигідніші умови в прогнозі майбутньої материнської поведінки порівняно з тими, хто такого досвіду не мав.

Велике значення в становленні материнської поведінки вслід за етологами ми надаємо спілкуванню з однолітками, старшими і молодшими дітьми. Підстави для цього є у дослідженні Л. Н. Галігузової [6], де показано, що спілкування з однолітками проходить шлях свого становлення у міру перетворення об'єктного ставлення до іншої дитини в суб'єктне. На цьому етапі також важливим є досвід, що набувається майбутньою матір'ю в іграх з ляльками, в «дочки – матері». Про характер цього досвіду можна судити зі спогадів майбутньої матері про улюблені ігри та іграшки, наявності у неї переваг до дітей того чи іншого віку.

Отже, в першу групу показників психологічної готовності до материнства ми включили особливості комунікативного досвіду жінки в її ранньому дитинстві.

Безумовно, що важливим етапом у становленні материнської поведінки є період від зачаття до народження дитяти. У цей час в організмі і психіці жінки відбуваються глобальні перетворення, які актуально готують її до материнства, виробляється ставлення жінки до конкретно своєї дитини, яка ще не народилася. Про характер цього ставлення можна судити за особливостями взаємодії майбутньої матері з нею, наявності або відсутності уявного спілкування [9]. Багато авторів виділяють як важливі чинники, що впливають в цей період на подальшу материнську поведінку, бажаність – небажаність дитини, особливості протікання вагітності та суб'єктивне переживання жінкою вагітності [3; 7].

Найбільш сприятливою ситуацією для майбутньої материнської поведінки є бажаність дитини, наявність суб'єктного ставлення матері до немовляти, яке ще не народилося, що виявляється у любові до нього, уявній або вербальній адресованості, прагненні інтерпретувати рухи плоду як акти спілкування. Тому в другу групу показників готовності до материнства ми включили переживання жінкою ставлення до дитини, яка ще не народилася, на етапі вагітності.

Третю групу показників склали установки жінки на стратегію виховання дитини. Те, як вона має намір здійснювати догляд за нею (чи дотримуватися строгого режиму, чи пропонувати соску, чи брати на руки або прагнути «привчати до самостійності», тобто орієнтуватися на потреби немовляти або на власні уявлення про те, що необхідне дитині), на наш погляд, також свідчить про переважання суб'єктного або об'єктного ставлення до дитини.

Материнство та суб'єктивна психологічна готовність до нього є результатом інтеріоризації суспільних уявлень і визначається конкретними умовами середовища та соціально-психологічними особливостями життя і розвитку жінки. Не претендуючи на повноту та остаточну завершеність моделі формування психологічної готовності до материнства, ми передбачаємо, що виділені нами показники в сукупності можуть відображати її рівень і служити підставою для прогнозу ефективності подальшої материнської поведінки.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо у проведенні емпіричного дослідження з метою виявлення показників рівнів готовності до материнства та специфіки причин неготовності на кожному етапі його розвитку.

Література

1. Авдеева Н. Н. Особенности психического развития ребенка первого года жизни / Н.Н. Авдеева, С. Ю. Мещерякова // Мозг и поведение младенца. – М. : Институт психологии РАН, 1993. – С. 167 – 217.
2. Авдеева Н. Н. Ребенок младенческого возраста / Н. Н. Авдеева, С. Ю. Мещерякова, Л. М. Царегородцева // Психическое развитие воспитанников детского дома. М. : Педагогика, 1990. – С. 23 – 99.
3. Брутман В. И., Панкратова М. Г., Ениколопов С. Н. Некоторые результаты обследования женщин, отказывающихся от своих новорожденных детей / В. И. Брутман, М.Г. Панкратова, С. Н. Ениколопов // Вопр. психол. – 1994. – № 5. – С. 31 – 37.
4. Выготский Л. С. Младенческий возраст / Л. С. Выготский / собр. соч. : [6 т.]. – М. : Педагогика, 1982. – С. 11–17.
5. Винникотт Д. В. Маленькие дети и их матери / Д. В. Винникотт; [пер. с англ. Н. М. Падалко]. – М. : Независимая фирма «Класс», 1998. – 80 с.

6. Галигузова Л. Н. Формирование потребности в общении со сверстниками у детей раннего возраста / Л. Н. Галигузова // Развитие общения дошкольников со сверстниками. – М. : Педагогика, 1989. – С. 111 – 120.
7. Копыл О. А. Готовность к материнству: выделение факторов и условий психологического риска для будущего развития ребенка / О. А. Копыл, Л. Л. Бас, О. В. Баженова. – М. : Синакс, 1994. – С. 13 – 40.
8. Лысина М. И. Общение, личность и психика ребенка / Майя Ивановна Лысина. – М. : Педагогика, 1997. – С. 27 – 56.
9. Мещерякова С. Ю. Изучение психологической готовности к материнству как фактора развития последующих взаимоотношений ребенка и матери / С. Ю. Мещерякова, Н. Н. Авдеева, Н. И. Ганошенко // Соросовские лауреаты: Философия. Психология. Социология. М., 1996. – С. 21 – 25.
10. Мид М. Культура и мир детства: текст / М. Мид; [сост. и авт. предисл. И. С. Кон]. – М. : Наука, 1988. – 428 с.
11. Фанти С. Д. Микropsихоанализ / Сильвио Фанти. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1997. – 399 с.
12. Филиппова Г. Г. Мотивационная основа материнского поведения: филогенетический / Г. Г. Филиппова // Социоконнитивное развитие ребенка в раннем детстве. – М. : Владос-пресс, 1995. – С. 45 – 59.
13. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З. Фрейд; [сост. Д. И. Донской, В. Ф. Круглянский]. – Минск : Попурри, 1997. – 692 с.